

Prehistorie en oudheid

---

bron 1

Hier volgen enkele van de 282 wetten uit het wetboek van Hammoerabi, koning van Babylonië (in het huidige Irak) omstreeks 1780 voor Christus. Zijn wetten zijn in spijkerschrift op een stenen zuil geschreven die in 1901 is opgegraven:

Ik ben koning Hammoerabi (...). Toen Marduk (een plaatselijke god) mij stuurde om over de mensen te regeren, bracht ik recht en rechtvaardigheid (...) en welvaart voor de onderdrukten. (...)

8 Als iemand een rund, een schaap, een ezel, een varken of een geit heeft gestolen van een godheid (een tempel) of van het paleis, dan moet hij het dertigvoudige teruggeven. Als het gaat om het eigendom van een vrije man van de koning, dan moet hij het tienvoudig vergoeden. Als de dief niets kan geven, dan wordt hij gedood.

53 Als iemand nalaat zijn dijk te versterken zodat het water bij dijkbreuk binnenstroomt, dan zal degene wiens dijk is doorgebroken verkocht worden en het geld zal worden gebruikt om het graan te vergoeden dat door zijn verzuim bedorven is.

229 Als een huizenbouwer voor iemand een huis bouwt en zijn werk is niet stevig genoeg, dan wordt hij, als het huis instort en de heer van het huis sterft, gedood.

De middeleeuwen

---

bron 2

De middeleeuwse monnik Alpertus van Metz schrijft in de elfde eeuw over het gedrag van handelaren uit de stad Tiel:

Zo kwam het dat de Tielse kooplieden, die er in vergelijking met anderen ook wel bijzonder makkelijk toe komen over van alles en nog wat te klagen, zich bij herhaling tot de koning (van Engeland) wendden met het verzoek hen in zijne genade tegen de rovers te beschermen. Als hij dat niet deed, zeiden ze, konden zij niet naar het eiland (Engeland) gaan om handel te drijven en konden de Engelsen evenmin op Tiel handelen. Bijgevolg kon de belasting dan niet meer volledig aan de koning toevloeien, zoals dat toch hoorde. Ik wil hier, niet om hen te bekladden, maar uit innig mededogen, een paar woorden inlassen over de gewoonten en instellingen waarin die Tielenaars zich van andere handelsplaatsen onderscheiden. (...)
Vonnissen vellen ze niet volgens het overgeleverde recht maar volgens zelfgemaakte regels. En ze zeggen dat het recht hiertoe hun door de keizer in een oorkonde is gegeven en gegarandeerd.

Vroegmoderne tijd

---

bron 3

Benvenuto Cellini (1500-1571), een kunstenaar uit Florence, schrijft in zijn autobiografie over voorwerpen die hij vindt in de wijngaarden rond Rome:

Ik was zo gelukkig nog een andere steen te bemachtigen, werkelijk de mooiste topaas die men ooit gezien had, zo groot als een dikke hazelnoot. Er was een Minervakopje in gesneden, zo onbeschrijflijk knap uitgevoerd dat hier de kunst de natuur toch wel evenaarde. Dan had ik nog een heel andere steen, een camee, waarop Hercules was afgebeeld terwijl hij de driekoppige Cerberus vastbindt.

Toelichting:

Minerva, Hercules en Cerberus zijn figuren uit de Romeinse mythologie.

bron 4

Deze bron bestaat uit drie fragmenten van documenten uit de regering van Karel V:

fragment A

Op de vergadering komen sommige stadhouders van het ene gewest of het andere gewest en daarnaast enkele geleerden en voortreffelijke mannen die door hun deugd, waarde en verdiensten, gekozen worden door de landsheer voor deze waardige taak.

fragment B

Nadat we gisteren hier de rede van Luther hebben gehoord, zeg ik u dat ik het betreur zo lang te hebben geaarzeld tegen hem op te treden. Ik wil hem nooit meer horen! Hij moge zijn vrijgeleide hebben! Maar ik zal hem voortaan als beruchte ketter beschouwen en hoop dat gij allen als goede christenen hetzelfde zult doen.

fragment C

Wij bevelen voorts dat niemand het waagt personen die voor ketter gehouden worden of van ketterij verdacht worden, te herbergen, te laten logeren, in zijn huis te ontvangen, voedsel, kleren of geld te verstrekken of anderszins te begunstigen.

bron 5

Eind 1580 biedt Willem van Oranje de Staten-Generaal een pamflet aan, waarin hij zich verdedigt tegen beschuldigingen van Filips II. In deze *Apologie* schrijft hij over het beleid van Alva:

Als men de koning zou vragen wie de opdracht heeft gegeven de graven Egmont en Horne te vermoorden, zou hij ontkennen ooit Alva daartoe bevel te hebben gegeven. Ik geef hun de keuze uit twee interpretaties: Óf de koning heeft de hertog van Alva opdracht gegeven; dan is de koning een tiran. Óf hij heeft geen opdracht gegeven; dan is de koning evenzeer een tiran, omdat hij niet degene gestraft heeft, die eigenmachtig een vrij volk heeft getiranniseerd. Hieruit blijkt voldoende dat hij in ieder geval zelf medeschuldig is.

Toelichting:

Lamoraal graaf van Egmont en Filips graaf van Horne zijn in 1568 door de hertog van Alva ter dood veroordeeld en onthoofd in Brussel.

bron 6

Een schilderij van Rembrandt van Rijn uit 1632, met als titel "De anatomische les van dr. Nicolaes Tulp", dat hij maakt in opdracht van het chirurgijngilde in Amsterdam:

Moderne tijd**bron 7**

In 1853 wordt een rapport uitgebracht over arbeiderswoningen in verschillende grote Nederlandse steden. Hierin staat over een onderzochte woning:

In dit vertrek met donkere, vochtige muren en een natte, stenen vloer, dat 25 kubieke el¹⁾ lucht kan bevatten, die niet ververst of gezuiverd kan worden, leven drie mensen, die daar eten, slapen en hun natuurlijke behoeften doen, want ook in de dichte nabijheid is voor geen secreet (wc) gezorgd.

noot 1 Een el is 69,4 cm; de inhoud van de woning is dus ongeveer 8,4 kubieke meter.

bron 8

Een prentbriefkaart uit 1895 naar aanleiding van het 25-jarige jubileum van de Slag bij Sedan, de beslissende veldslag uit de Frans-Duitse oorlog:

Toelichting:

Op de foto staat de Brandenburger Tor in Berlijn.

Op het spandoek staat (in vertaling):

"Sedan: Wat een ommekeer onder aanvoering van God".

bron 9

Op 3 juli 1918 werden in Nederland de eerste verkiezingen met algemeen mannenkiesrecht gehouden. Hieronder staan drie fragmenten uit verschillende verkiezingsprogramma's, waarin aandacht besteed wordt aan de Eerste Wereldoorlog:

fragment A

- 1 Krachtige medewerking in de geest van de vredesnota van Zijne Heiligheid de Paus met streven naar geleidelijke internationale ontwapening. (...)
- 3 Bevordering van maatregelen tot verheffing van het zedelijk leven bij land- en zeemacht.

fragment B

Internationale ontwapening en oplossing van alle problemen tussen de staten, zijn de meest dringende politieke vragen geworden, nu de oorlog geen van de strijdende partijen tot de beslissende overwinning, maar alleen naar de ondergang bleek te voeren. De grootkapitalistische groepen, die de banken (...) en de oorlogsindustrieën in handen hebben, drijven in alle landen de regeringen tot steeds toenemende bewapening. Resultaat hiervan is de massamoord der miljoenen en het bankroet van Europa. De eerste voorwaarde voor een politiek van vrede, menselijkheid en vooruitgang, is deze groepen de macht over de regeringen te ontnemen.

fragment C

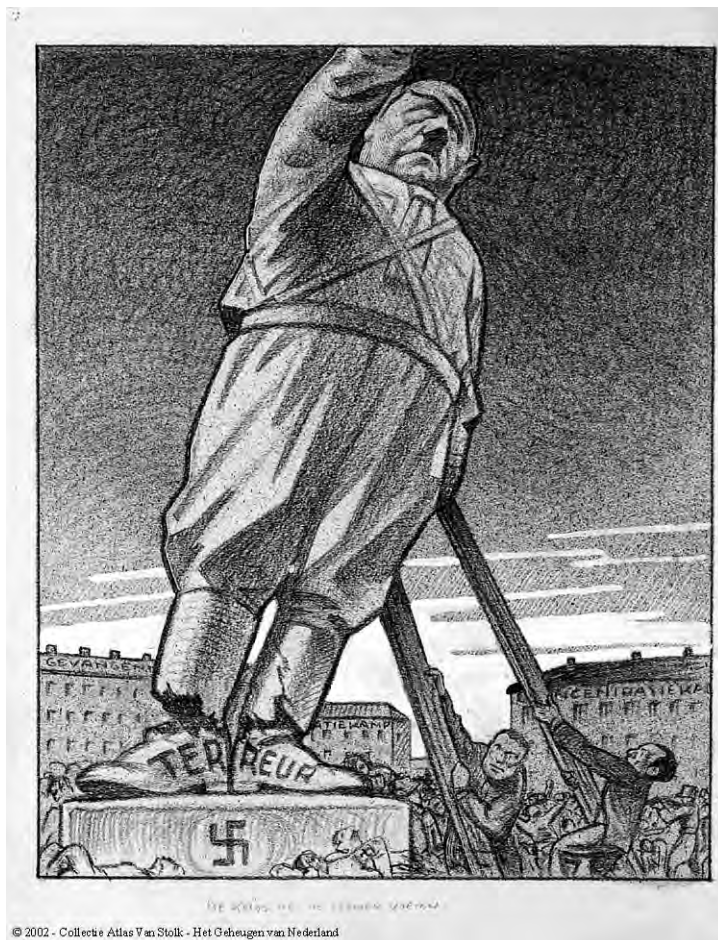
Bij het eindigen van de oorlog verleent Nederland zijn medewerking om een algemene ontwapening te bereiken en ter bevordering van een vreedzame internationale belangenregeling en beslechting van geschillen langs de weg van overleg. (...)

Als na de oorlog het maatschappelijk leven zijn normale loop gaat hernemen, wordt de uitgebreide staatsinmenging in landbouw, handel en bedrijf geleidelijk opgeheven (...). Ten opzichte van het internationale ruilverkeer keert ons land terug naar het beginsel van vrije handel, dat tot nog toe zijn handelspolitiek beheerste.

bron 10

In 1934 verschijnt in *De Groene Amsterdammer* deze prent van politiek tekenaar L.J. Jordaan met als titel "De Kolos met leemen voeten":

Toelichting:

Op de voeten staat "Terreur".

Op het gebouw links staat "gevangenis" en op de andere gebouwen staat "concentratiekamp".

De mannen rechts zijn Goering, de nationaalsocialistische minister van Binnenlandse Zaken en Goebbels, de nationaalsocialistische minister van Propaganda.

bron 11

In 1956 verschenen de memoires van de Amerikaanse oud-president Harry Truman. Over de gebeurtenissen in 1945 schrijft hij:

Ik was met Churchill, Attlee en Stalin in Potsdam bijeengekomen om te trachten nauwere samenwerking tussen de drie grote mogendheden tot stand te brengen. Maar desondanks waren de betrekkingen met de Sovjet-Unie stroef geworden. De overwinning had van een moeilijke bondgenoot in de oorlog een nog lastiger partner in vreedstijd gemaakt. Rusland scheen erop uit met imperialistisch oogmerk zijn door de oorlog verwoeste buurlanden te eigen bate te misbruiken. (...) De meeste landen in Europa waren bankroet en miljoenen mensen hadden geen onderdak en geen eten. Wij waren het enige land dat kon helpen. Wij hadden daartoe reeds noodmaatregelen genomen en deden alles wat in ons vermogen lag om een grote menselijke ramp te voorkomen.

Onze economische en financiële lasten waren nu overweldigend. Maar de omschakeling van oorlog naar vrede verliep op efficiënte en ordelijke wijze. En onze economie bleef op volle toeren draaien met in vreedstijd volledige werkgelegenheid, terwijl wij toch miljoenen mensen demobiliseerden. Wij waren getuige van de transformatie der Verenigde Staten in een natie met ongehoorde macht en steeds toenemende mogelijkheden.

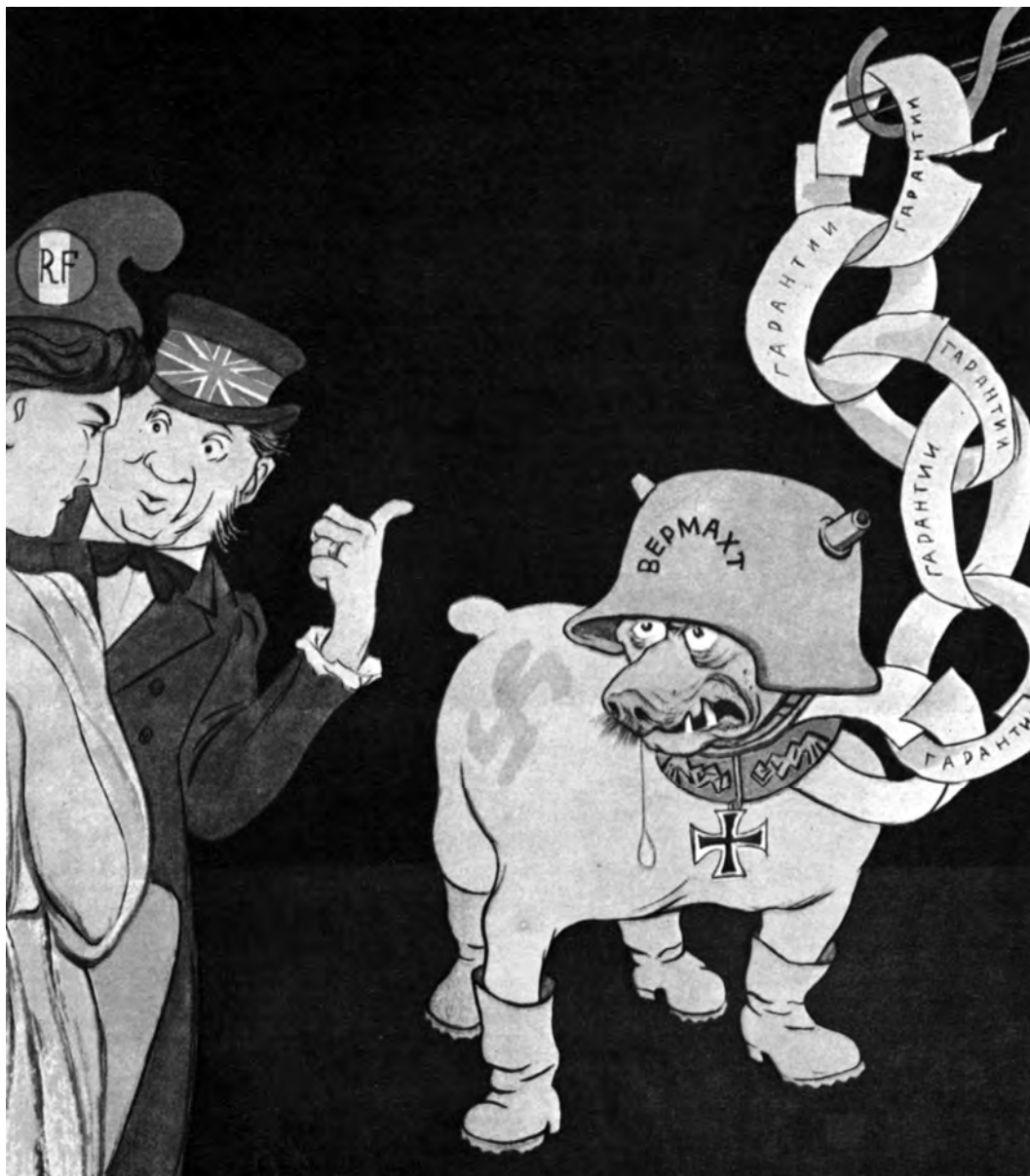
Toelichting:

Winston Churchill is op dat moment premier van Groot-Brittannië en Clement Attlee is de minister van Buitenlandse Zaken van Groot-Brittannië.

bron 12

In 1954 verschijnt deze spotprent in het satirische Sovjet-tijdschrift *Krokodil*, naar aanleiding van de discussie over de toetreding van West-Duitsland tot de NAVO:

Onderschrift:

"Geen angst, hij ligt aan de ketting."

Toelichting:

Links staan Frankrijk en Groot-Brittannië, op de helm van de hond staat "Wehrmacht" (het Duitse leger), op elke schakel van de papieren ketting staat "waarborgen".

bron 13

Eind jaren 1950 schreef een journaliste van het damesblad Margriet naar aanleiding van eigen ervaringen een artikel over een nieuw fenomeen, de *supermarket*, waarin de klant zichzelf bedient:

Je verkeert in een roes, voelt je heerseres over een klein koninkrijk. Ik was opeens geen journaliste meer, maar alleen vrouw. Ik moest en zou met zo'n mandje aan mijn arm langs de smakelijke uitstallingen lopen. Ik ben met mijn aktetas vol boodschappen weggegaan. Efficiënt boodschappen doen is volgens mij niet meer mogelijk.